

HÜSN VE KUBH KONUSUNDA AKLIN ROLÜ VE İMAM MATURİDİ

Doç. Dr. Ali BARDAKOĞLU*

Hüsn ve kubh istilahlarıyla anılan güzellik ve çirkinlik, iyilik ve kötülük meselesi Kelâm ilminin olduğu kadar İslam Hukuk Usûlünün de önemli bir konusunu teşkil eder. İslam hukukunun ve metodolojisinin en önemli konularından birisi «şer'i hüküm» ve bu hükmün kaynağı olan «hâkim» meselesidir. Usulcüler şer'i hükmü genellikle «iktizâ, tahyîr veya vaz' bakımından mükelleflerin fiillerine ilişkin Allahın hitâbıdır» şeklinde tarif etmekle (1) hükmün kaynağının, yani hâkimin Allah olduğunu da belirtmiş olurlar. Nitekim «Hüküm ancak Allaha aittir.» (2) ve «Dikkat edin hüküm onundur.» (3) âyetleri de ilk planda bunu ifade etmektedir. Ancak, aklın şer'i hükümde bir rolü var mıdır? Gerek Şâri'nin hükümlerini idrak ve keşifte ve gerekse şer'i hüküm koymada aklın fonksiyonu ve yetki alanı nedir? İşte bu soruların başlattığı tartışma, İslam Hukuk Usûlünde «hüsn ve kubh meselesi»ni doğurmuştur. Diğer ifadeyle, bu konudaki farklı görüşler, fiillerdeki hüsn ve kubhu idrak ve ispatta aklın rolü konusunda İslam alimleri arasındaki görüş ayrılıklarına dayanmaktadır.

(*) Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1. el-Beydâvî, Abdullâh b. Ömer (v.685/1286), Minhâcu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl, (Esnevî ve Bedahşi şerh ile birlikte), Nşr. Dâru'l-Küttübî'l-İlmiyye, Beyrut 1984, 1/41; İbn Abdîşşekûr, Muhibbullah (1119/1707), Müsellemu's-Sübût, (Mustasfâ ile birlikte), Bulak 1324, 1/54; eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali (v. 1250/1832) İrşâdu'l-Fuhûl, Nşr. Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tz., s. 5. Ayrıca bkz. el-Âmidî, Ebu'l-Hasen Seyfuddîn Ali b. Ebî Ali (v. 631/1234, el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm, Kâhîre 1967, I/90-91.
2. K. Kerîm, el-En'âm, 6/57, Yûsuf, 12/40, 67.
3. K. Kerîm, el-En'âm, 6/63.

Çoğunluk usulcüler hüsn ve kubhu şu üç anlamda kullanırlar :

1— İnsanın tab'ına ve yapısına uygun olan şey güzel ve iyi, aykırı olan şey ise çirkin ve kötüdür.

2— Hüsn, bir şeyin olgunluk ifade eden vasfıdır. İlim, cömertlik, cesaret gibi. Kubh ise, bunun zıddı olarak bir şeyin noksanlık ifade eden vasfıdır. Bilgisizlik, cimrilik, korkaklık gibi.

3— Hüsn, yapılması övgüyü (medh) ve daha sonra da sevabı gerektiren şeydir. Kubh ise, yapılması kınamayı (zemm) ve daha sonra da cezayı gerektiren şeydir. (4)

Mutezile ekolü de hüsn ve kubhu benzer şekilde tarif etmektedir: Yapılması aklın övülen şey iyi, kınanan şey ise kötüdür. Gücü yeten ve bilen yapması gereken şey iyi, yapmaması gereken şey de kötüdür. (5) Diğer bir tarifte, yapılması terkedilmesine tercih edilen şey iyi, bunun zıddı ise kötüdür. (6)

Hatta İmâmiye ekolünün tariflerini de katarsak hüsn ve kubhun yedi-sekiz açıdan ele alındığını ve tanımlandığını görürüz, Maksada uygunluk-aykırılık, tab'a uygunluk-aykırılık, zorluk-kolaylık, olgunluk-eksiklik, övgü-kınama, mükafat-ceza.. vb. hep hüsn ve kubhun tanımında sözkonusu olan kriterlerdir. Ancak hemen ifade edelim ki, hüsn ve kubhun böyle farklı açılardan farklı şekillerde tarif edilmesi, bunlarla estetik anlamda güzel ve çirkin, ahlâki anlamda iyi ve kötü, mantıkî anlamda doğru ve yanlış, dîni anlamda hayır ve şer kavramlarından ne zaman hangisinin kastedildiğine pek dikkat edilmemiş ve bir alan ayırımına gidilmemiş olması sebebiyledir.

Gördüğümüz kadarıyla, Mutezile hüsn ve kubhun tanımında genelde övgü ve kınama kriterini kullanmakta, «işleyene sevap ve

4. Sadruşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ûd (v. 747/1346), et-Tavdîh, Beyrut tz., I/172; el-Cürçânî, es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed (v. 816/1413), Şerhu'l-Mevâkıf, İstanbul 1311, III/146.

5. Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, Muhammed b. Ali (v. 436/1044), el-Mu'temed, Thk. M. Hamîdullah, Dimâşk 1965, I/364-365; et-Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer (v. 792/1390), et-Telvîh, Beyrut tz., I/173; eş-Şirbînî, Abdurrahmân b. Muhammed (v. 1326/1908), Takrîrât Alâ Cem'î'l-Cevâmi', (Ben-nânî haşiyesi ile birlikte), Mısır tz., I/54-55.

6. Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, II/868.

günahın terettüp etmesi» ölçüsünü kullanmaktan sarfınazar etmektedir. Bunun birinci sebebi, Mutezile'nin, fiili - ister Allaha izafe edilsin isterse insana-sırf fiil olması yönünden ele almış olmasıdır. Fiilin Allaha nisbet edilmesi halinde sevap ve günahın Allaha izâfesinde bir anlam bulunmaz. Fakat övgü ve kınama açısından durum böyle değildir. Her ne kadar Allahın fiillerinin hepsi güzelse de, fiilin sırf fiil olması itibariyle güzellik (hüsn) ve çirkinlikle (kubh) vasıflandırılması mümkündür. (7) Mesela zulüm, Allahtan sadır olmasa bile bizâtihi çirkindir. Allahın fiillerinin hüsn ve kubh ile vasıflanmayışı, bu iki vasfın sadece kulların fiillerine ait olduğunu göstermez. Vasıflanmanın mümkün olup olmaması, böyle bir vasıflamanın vâki veya doğru olup olmadığı noktasından daha genel bir bakış açısidir. Diğer bir ifade ile, burada üzerinde durulan husus vasıflamanın imkânıdır, yoksa vasıflamanın vukûu değil. (8) Diğer sebep ise, Ahiret hayatının akıl tarafından müstakillen idrak edilemeyen, ancak haber ile bilinebilecek (sem'î) bir durum olmasıdır. Ahiret hayatındaki sevap ve cezanın, hüsn ve kubhun tanımına dahil edilerek dolayısıyla aklın hakimiyet alanına alınması doğru olmaz. (9)

Hüsn ve kubhun tanımında sevap ve günah kriterini kullanmaktan kaçınan Mütezile'nin her iki gerekçesi de birtakım tenkitlere muhatap olabilir. Vukûu ihtimalini kabul etmediğimiz vasıflamanın mümkünlüğünü tartışmanın bir anlamı yoktur. Hüsn ile «kemâl» kastediliyorsa o zaman Allahın fiillerine hüsnün nisbet edilmesi mümkün olabilir. Bunun dışında, Allahın fiillerine ne sevabın ve ne de övgünün terettüp etmesi düşünülemez. Bu nevi ittisafın imkanını düşünmek, Allahın zatıyla ilgili bilgilerimizle çelişki teşkil eder. (10) Ayrıca övgü mükafattan, kınama ise cezadan daha umûmî bir tabir olup tabiatıyla övgü ve kınama, uhrevî sevap ve günahı içine alır. Mutezilenin ileri sürdüğü ikinci gerekçeye gelince, bu da kendi savunduğu «güzellik ve çirkinliğin aklılığı», yani iyi işler yapanın mükafat, kötü işler yapanın da ceza görmesi demek olan adaletin aklen güzel ve vacip oluşu prensibi ile çelişmektedir.

Aklın hüsn ve kubhu, yani iyilik ve kötülüğü, güzellik ve çirkinliği keşf, tayin ve tespitteki rolüne gelince; hüsn ve kubhun

7. et-Teftâzânî, I/173; eş-Şirbîni, I/55.

8. Ahmed, Muhammed Şerîf, Fikretu'l-Kânûni't-Tabi'î İndel-Müslimîn, Bağdad 1970, s. 26.

9. Ahmed, s. 27.

10. et-Teftâzânî, I/173.

başlangıçta zikredilen ilk iki manasında, daha açık bir ifadeyle insan tab'ı ile kemâl ve noksan sıfatlarının ölçü alındığı hüsn ve kubhun akliliğinde İslam âlimleri arasında ihtilaf yoktur. (11) Asıl ihtilaf noktası, yapılması övgü ve sevabı gerektiren, terkedilmesi kınama ve cezayı gerektiren neviden hüsn ve kubhun akıl ile mi yoksa din ile mi bilineceği, akli mi yoksa şer'i mi olduğu hususudur. Bu konudaki görüşleri Mutezile, Eş'ariyye ve Mâturûdiyye ekolleri olmak üzere üç gurupta toplamak mümkündür. Genelde İmâmiyye usulcülere birinci, Şafiiler başta olmak üzere çoğunluk usulcüler ikinci, Hanefî usulcüler ise üçüncü ekole mensupturlar.

a. — Mutezile Ekolü

Mutezile ekolüne mensup İslam alimleri hüsn ve kubhu akli bir hadise olarak değerlendirmişler, isimlendirmeye, izah ve hatta Ehlî Sünnet kaynaklarının aktarmasında birtakım farklılıklar bulunsa bile netice olarak, bir kısım fiillerde zâtî hüsn ve kubh bulunduğunu, bizâtihi güzel ve bizâtihi çirkin olan şeylerin dinden bağımsız olarak akılla idrak edilebileceğini ileri sürmüşlerdir.

İlk kuşak Mutezîî alimlerden İbrahim en-Nazzâm (v.231/845), Ebu'l-Huzeyl el-Allâf (v.235/849) ve Muhammed el-İskâfiyye (v.240/854) göre; hüsn ve kubh, fiillere ait birer zâtî durumdur. Dinin bildirmesi olmadan da akılla idrak edilebilir. Bu konuda Nazzâm şöyle der : «Allahın emretmesi caiz olan her masiyet nehiy sebebiyle çirkindir. Allahın mübah kılması caiz olmayan her masiyet ise bizâtihi çirkindir. Allahı tanımak ve onun hakkında aykırı bir itikada sahip olmak böyledir. Aynı şekilde Allahın emretmesi caiz olan her şey bu emir sebebiyle güzeldir. Fakat, Allahın ancak emretmesi caiz olan şey ise bizâtihi güzeldir. (12) Ebu'l-Kâsım el-Belhî el-Ka'bîye (v.319/931) göre, hüsn ve kubh, fiillerin zâtı ve hakîki sıfatları ile alâkalıdır. (13)

Kâdî Abdulcebbar'a (v.415/1025) ve Cübbâî ekolüne göre, adalet ve zulüm, ilim ve cehalet gibi fiillerin hüsn ve kubhu zıtlı-

11. Sadruşşeri'a, I/173; el-Cürcânî, III/146-147.

12. el-Eş'ari, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâ'il (v. 324/936), Makâlâtü'l-İslâmiyyîn, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, Kâhire 1950 II/43; el-Cürcânî, III/147; İbn Emîri'l-Hâcc (v. 879/1474), et-Takrîr ve't-Tahbîr, (Tahrîr ile birlikte), Bulak 1316, II/89.

13. Kâdî Abdulcebbar, Abdullah b. Ahmed el-Hemedânî, (v. 415/1025), Şerhu Usûli'l-Hamse, Nşr. Abdulkerim Osmân, Kahire 1965, s. 310.

ıyla değil kendiliklerinden sabittir. (14) Fakat bir kısım fiillerde ise hüsn ve kubh, fiillerdeki yön ve itibarlar sebebiyledir. Çünkü bir fiil belli bir şekil ve durumda güzel olurken başka bir durumda çirkin olabilmektedir. Meselâ «secde» fiili Allaha yapıldığında güzel, şeytana olduğunda çirkin olur. (15) Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'ye (v. 436/1044) göre de, çirkin (kabîh) tek başına çirkinliği gerektiren hakikî bir vasfı tazammun ettiği için çirkindir. Bir şeyde çirkinliğin olmayışı ise, o şeyin güzel olması için yeterlidir. (16) Şia'dan İmamiyye (Caferiyye) ekolüne mensup usulcülerin bu konudaki görüşleri, Mutezile büyüklerinin yukarıda aktarılan görüşlerinden pek farklı değildir. (17)

Özetle ifade etmek gerekirse, Mutezileye göre hüsn ve kubh, fiillerin zâtıyla, sıfatlarıyla, yön ve itibarlarıyla alakalı bir durumdur. (18)

Hüsn ve kubh konusunda aklın hakimiyetine gelince; Mutezileye göre hüsn ve kubh aklî iki durumdur. Yani Şari'nin emri dışında aklın kendisinde sabit olan birer durumdur. Akıl onları dinden bağımsız olarak i'trak eder. (19) Akıl, taşıdığı fayda ve zarara bakarak fiilin hüsn ve kubhuna hükmeder. (20) Hüsn ve kubh şer'in, yani Şari'nin emir ve nehyinin muktezasıdır. Güzel, güzel olduğu için emredilmiş, çirkin, çirkin olduğu için yasaklanmıştır. (21) Dinin emir ve nehiyleri, hüsn ve kubhu keşfeder (açar) ve tekid eder. Yoksa ispat ve inşâ etmez. Meselâ, namazın vücûbu ve zinanın haram oluşu, Şari'nin emir ve nehyi sebebiyle değil kendiliklerinden sabit iki şeydir. (22)

14. Kâdî Abdulcebbar, el-Muğnî Fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl, Nşr. el-Müessesetü'l-Misriyyetü'l-Âmme, Kahire, 1962, VI/30-31.
15. Kâdî Abdulcebbar, Şerhu Usûli'l-Hamse, s. 310, 564.; İbn Hümâm, Kemâluddin muhammed b. Abdilvâhid (v. 861/1457), et-Tahrîr, (Tahrîr ile birlikte), Bulak 1316, II/89.; el-Âmidî, I/77.
16. el-Cürcânî, III/147; Emîr-i Pâdişâh, Muhammed Emîn (v. 972/1564) Tey-sîru't-Tahrîr, Nşr. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut tz., II/150.
17. Bkz. el-Muzaffer, Muhammed Rızâ, Usûlu'l-Fıkh, Nef 1971, II/216 vr.; el-Hakîm, Muhammed Takıyy, el-Usûlu'l-Âmme, Beyrut 1963, Nşr. Dâru'l-Endülüs, s. 286 vd. ; Ahmed, s. 38.
18. eş-Şevkânî, s. 6.
19. eş-Şirbînî, I/54.
20. el-Bennânî, Abdurrahmân (v. 1197/1783), Hâşiye Alâ Cemî'l-Cevâmi; Mı-sır tz., I/59.
21. el-İzmîrî, Muhammed b. Veli b. Rasûl, Hâşiye Ale'l-Mir'ât, İstanbul 1309, I/277; eş-Şirbînî, I/55. †
22. el-Cürcânî, III/145-146; el-Mahallî, Celâluddîn Muhammed b. Ahmed (v.

Bununla birlikte kaynaklar, Mutezileye göre aklın hüsn ve kubh konusunda hâkim sayılıp sayılmadığı hususunda farklı ifadelere sahiptir. Keşfu'l-Esrâr müellifi Abdulaziz el-Buhârî (v. 730/1330) Mutezilenin bu konudaki görüşünü şöyle aktarır : «Mutezileye göre akıl, şer'î illetlerin üstünde olarak, güzel gördüğünü kesinlikle vâcip kılıcı, çirkin gördüğünü de aynı şekilde haram kılıcı bir illettir. Çünkü şer'î illetler kendi başlarına vâcip kılıcı olmayıp gerçekte birer emârelerdir ve onlarda nesh ve tebdil ahkâmı cereyan eder. Akıl ise herhangi bir tebdil sözkonusu olmaksızın bu şeyleri tek başına vâcip kılıcı ve haram kılıcıdır. Vâcip kılış ve haram kılış yönünden akıl şer'î illetlerin üzerindedir. Yani din bu şeyyanın vâcip veya haram olduğunu açıklamasa bile akıl bunlara hükmeder. Bunun sübutu Şari'nin bildirmesine bağlı değildir.» (23)

Sadruşşeria'nın (v. 747/1346) ifadesi ise şöyledir : «Mutezileye göre akıl, hüsn ve kubh konusunda mutlak hâkimdir. Bu Allah karşı da, insanlara karşı da böyledir. Kulları için aslah (en iyi) olanı yaratmak aklen Alaha vâcip, bunu terk haramdır. Vâcip veya haram oluşa hükmetmek, zorunlu olarak hüsn ve kubha hükmetmek demektir. Kullara gelince, akıl Allahın hükmü olmadan da insanların fiillerini vâcip haram veya mübah kılabilir.» (24).

Mutezilenin hüsn ve kubh konusunda akli hâkim kabul ettiği görüşüne sonraki devir Ehli Sünnet kaynaklarında yer yer raslamaktayız. (25) Fakat, gördüğümüz kadarıyla, gerek Mutezilenin önde gelen âlimleri ve gerekse çoğunluk Ehli Sünnet âlimi bu tür ifade tarzını pek benimsemiş gözükmemektedir.

Kâdi Abdulcebbar bu konuyla ilgili olarak ; «Onların «Allah Taala onu vâcip kıldı» sözünden maksat, «Allah bize vâcibin vâcip olduğunu bildirdi» veya «delâleti ile bizim vâcibi tanımamıza imkan verdi» demektir.» (26),

864/1460), Şerhu Cemi'l-Cevâmî, (Bennânî haşiyesiyle birlikte), Mısır tz., I/56; el-İzmirî, I/277; eş Şirbîni, I/55.

23. Abdulaziz el-Buhârî b. Ahmed (v. 730/1330), Keşfu'l-Esrâr, İstanbul 1307, IV/1349-1350.

24. Sadruşşeria, I/190.

25. Molla Hüseyin, Muhammed b. Ferâmûz (v. 885/1567), Mir'âtu'l-Usûl, (İzmirî haşiyesi ile birlikte), 1/276.; İbn Melek, Abdullatif b. Abdilaziz (v. 885/1567), Şerhu'l-Menâr, İstanbul 1319, s. 48; el-İzmirî, I/277; el-Ensârî, Abdulali Muhammed b. Nizamiddîn (v. 1225/1810), Fevâtihu'r-Rahamût Şerhu Müsellemi's-Sübût, (Mustafâ ile birlikte), 1/25.

26. el-Muğnî, VI/62.

«Allahın bildirmesi (sem') ne bir şeyin çirkinliğini ve ne de güzelliğın gerektirir. Sadece, akıl gibi, delâlet yoluyla o fiilin durumunu ortaya kor. Çünkü birşeye delâlet, o şeyin bulunduğu duruma delâlettir. Yoksa o şey, delâlet sebebiyle öyle olmaz. Aynı şekilde birşeyi bilme de o şeyin kendisine taalluk eder. Yoksa o şey, bilme sonucu öyle olmuş değildir. Doğru haber de böyledir. Akıl veya din (sem') birşeyi güzel görür, çirkin görür, demek doğru değildir. Ancak, bu ifade ile akıl ve dinin o şeyin güzelliğine ve çirkinliğine delâlet ettiği kastediliyorsa o zaman doğru olur.» (27) demektedir.

Ebu'l-Hüseyin el-Basri de, «bilme»yi hüsn ve kubhun tanımında önemli bir öge olarak almakta (28), aklın fiilleri ve buna bağılı olarak fiillerin hüsn ve kubhunu bileceğinden (29), Şari'nin bunu insana göstereceğinden ve bildireceğinden bahsetmekte (30), gördüğümüz kadarıyla, akla «hâkim olma» vasfını izafe etmemektedir.

Ehli Sünnet âlimleri de bu konuda Mutezilenin görüşünü aktarıırken, genelde Mutezileye göre aklın hâkim değil müdrük olduğunu (31), keşfedici olduğunu (32) belirterek bu konuda yumuşak bir ifade kullanmaktadır. Meselâ, bu konu ile ilgili olarak Abdurrahman el-Bennâni'nin (v.1197/1783) ifadesi şöyledir :

«Allahtan başka hâkim yoktur ve bu husus iki taraf arasında ittifak konusudur. Çünkü Mutezile akli hâkim kabul etmez, aksine hâkimin ancak Allah olduğu hususunda bizimle görüş birliği içindedir. Bizimle onlar arasındaki tartışma, aklın dine (şer') ihtiyaç duymaksızın hükmü idrak edebilip edemeyeceği konusudur. Onlara göre edebilir.» (33)

Mutezili ekole bağılı çağdaş Şia usulcöleri de «Mutezileye göre aklın hâkim olduğü» isnadını doğru bulmamakta, hatta «akli

27. el-Muğni, VI/64.

28. el-Mu'temed, I/364-365.

29. el-Mu'temed, II/869, 386-887.

30. el-Mu'temed, I/366, II/869-870.

31. el-Gazzâlî, Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed (v. 505/1111), el-Mustafâ Fi İlmi'l-Usûl, Bulak 1324, I/56-57; el-Âmidî, I/77; İbn Hü-mâm, et-Tahrîr, II/89; Emir-i Pâdişâh, II/150; eş-Şirbîni, I/54; el-Bennâni I/56 ; eş-Şevkânî, s. 6.

32. el-Esnevî, Abdurrahîm b. el-Hasen (v. 772/1370), Nihâyetu's-Sûl, (Beşah-şi şerhi ile birlikte), Beyrut 1984, I/154.

33. el-Bennâni, I/56.

hüküm» tabirinin bile Mutezileye nisbet edilemeyeceğini belirtmekte ve Mutezileye göre aklın idrak edici olduğunu ve akılla idrak edilen müdre-kattan bahsedilebileceğini ileri sürmektedir. (34)

Bu itibarla denilebilir ki, Mutezile aklı, hüsn ve kubhu ispat ve inşâ edici değil aksine, bir kısım eşyada bizâtihî bulunan hüsn ve kubhu keşfedici, ortaya çıkarıcı ve idrak edici kabul etmekte ve hükümü hakîki anlamda değil mecaz olarak akla nisbet etmektedir. Din, aklın idrak ettiği bu hükümü tekid eder. (35) Diğer bir ifadeyle, Mutezileye göre fiillerin zâtî sıfatları ve sâbit değerleri vardır. Hüküm de fiildeki bu hüsn ve kubh sıfatının yansımasıdır. Böyle olınca, tabir yerinde ise, fiil ile hüküm arasında bir illet-ma'lûl münasebeti kurubmakta ve fiil hükümün kaynağı olmaktadır. (36)

Mutezileye göre, aklın hüsn ve kubhu idrakine gelince bu üç tarzda olur :

a) Akıl bazı fiillerin hüsn ve kubhunu zarûrî olarak idrak eder. Nimete karşılık şükranın, boğulanı kurtarmanın ve faydalı doğrunun iyiliğini, nankörlüğün ve zararlı yalanın kötülüğünü idrak etmesinde olduğu gibi.

b) Akıl bazan da, bir fiilin hüsn ve kubhunu ancak düşünerek idrak edebilir. Zararlı doğrunun çirkinliğini ve faydalı yalanın güzelliğin idrak böyledir.

c) Akıl bazı şeyleri de sadece ilâhî vahy yoluyla bilebilir. Meselâ, ibadetlerle ilgili ahkâm böyledir. (37)

Aklın tek başına idrak edebileceği şeylerin güzellik ve çirkinliği hakkında akılda bir delil vardır ve dînin sıhhatinin bilinmesi de aklın bu şekilde müstakillen idrak etmesine bağlıdır. (38)

34. el-Muzaffer, II/217 vd.; el-Hakîm, s. 280-281; Yakın görüş için bkz. Ahmed, s. 48.

35. Kâdî Abdülcebbar, el-Muğni, XI/101; el-Bennâni, 1/56.

36. Ahmed, s. 62.

37. el-Gazzâlî, I/56; el-Âmidî, I/77; el-Esnevî, I/155; et-Taftâzânî, I/173; el-Hakîm, s. 294-295; Benzer bir ayırım için bkz. Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, II/886-887.

38. Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, II/887.

Kâdî Abdulcebbar fiillere ait hükümleri «aklı» ve «şer'i» şeklinde ikiye ayırmakta, fiillerin akılla bilinen hükümlerine aklın ya zarurî olarak ya da kazanma yoluyla ulaştığını, bunları dine izafe etmeye mahal olmadığını, dinin bu nevi hükümleri tekid için geldiğini ifade etmektedir. Din olmadığı zaman bilinmeyecek hükümler ise «sem'î hükümler»dir. (39)

Ebu'l-Huseyn el-Basrî'ye göre de; bir olayın hükmünü bilmek için önce akla başvurulması ve onun akıldaki hükmünün değişebilirliğinin tespit edilmesi, sonra da akılda ulaşılan bu hükmün şer'î delillerde nasıl karşılandığının, değişip değişmediğinin bilinmesi gerekir. Şayet dinde, bu hükmün değiştiğini gösteren bir delil varsa aklın bu hükmüyle hükmedilir. Çünkü bilinmelidir ki, hükümde esas alınan yarar, aklın gerektirdiğinden farklı olacak olsaydı, Allahın bize bunu bildirmemesi caiz olmazdı. Fakat dinde hüküm farklı ise, o zaman dinin hükmüyle hüküm verilir. Çünkü akıl hükmü, dinî delilin aksini söylememesi şartıyla delâlet eder. (40)

b— Eş'ariyye Ekolü

Hüsn ve kubh konusunda ikinci görüş Eş'ariyye ekolüne aittir. Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (v.324/936) ve usulcülerin çoğunluğuna göre, fiillerde Allahın emretmesini veya yasaklanmasını icab ettiren zâtî bir hüsn ve kubh bulunmadığı gibi, fiillerin hüsn ve kubhu gerektiren bir vasıfları da yoktur. Diğer bir ifadeyle eşya da bizzat güzellik ve çirkinlik olmaz. Hüsn, Şâri'nin vücûb, nedb ve ibâha şeklinde tezahür eden izniyle, kubh ise hurmet ve kerâhet şeklinde gözükken yasaklamasıyla olur. İzin verilen şey güzel, yasaklanan şey ise çirkindir. Mükelleflerin fiillerini hüsn ve kubh ile vasıflamanın menşei akıl değil dindir. Namaz, oruç gibi ibadetler sadece Şâri'nin emri olması cihetiyle güzel; zina, hırsızlık, haksızlıkla cana ve mala tecavüz gibi fiiller de sadece Şâri'nin nehyi olduğu için çirkindirler. Şâri'nin bu tür emir ve nehyi olmasa, bunlar da güzel ve çirkin olmazlar. Diğer bir ifadeyle dinin bildirmesinden önce fiilin güzellik ve çirkinliği yoktur. (41)

39. Kâdî Abdulcebbar, el-Muğni, XI/101.

40. Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, II/908-909.

41. el-Âmidî, I/87; el-Cürcânî, III/145 vd.; İbn Emîr el-Hâcc, II/91; el-Bedâhşî, Muhammed b. Hasan (v. 922/1516), Menâhicu'l-Ukûl (Esnevî şerhi ile birlikte), I/154.

Es'ariyye fiilde zâti hüsn ve kubh bulunmadığını ileri sürerken şu gerekçelere dayanır : Fiillerin hüsn ve kubhunu akılla bilmek mümkün değildir. Çünkü akıllar fiillerin vasıflamasında çoğu defa ihtilaf içindedir. Birinin güzel gördüğünü bir başkası çirkin bulabilir. Bir şahıs bile bir fiil hakkında değişik zamanlarda farklı görüşlere sahip olur. Akıl karar verirken dış tesirlere açıktır. Fiilin maksadına uygunluğunu, gâlip durumunu veya vasfını ölçü alır. Halbuki bu ölçüler her zaman gerçeği yansıtmaz ve nâdir durumlarda da olsa varılan hükmün aksine bir hüküm vermek gerekebilir. Akıl birşeyin hüsn ve kubhuna hüküm verirken o şeyin içinde bulunduğu durumu genelleştirir ve devamlı zanneder. Bu sebeplerle, aklın iyi gördüğünün Allah katında da iyi olduğunu, kötü gördüğünün Allah katında da kötü olduğunu söylemek, sevap ve günahın da bu ölçüler dahilinde terettüp edeceğini iddia etmek, zordur. (42)

Fiiller hakkında Allahın hükmünün müstakillen akılla bilinmesine imkan yoktur. Meselâ adam öldürmenin bizâtihi çirkinliği olamaz, maksat ve şartlara göre hükmü değişir. Yalan da böyledir. Meselâ, bir peygamberin yerini zâlimden gizlemek için söylenen yalan çirkin olabilir mi? (43)

Bazı fillerde hüsn ve kubhun akılla zarûri olarak idrak edilebileceğini söylemek de doğru olmaz. Biroçk İslam âlimi bu görüşü kabul etmemektedir. Halbuki zarûri olan şeyde tartışma olmaması gerekir. Kaldiki, insanların birşeyin hüsn ve kubhunda ittifakı o şeyin zarûri olmasını gerektirmez. (44) Hem kulların fiilleri ihtiyârî değil ızdırârî olduğu için aklın o fiillerin sonuçta sevabı mı yoksa cezayı mı gerektireceğine hüküm vermesi mümkün olmaz. (45)

Hüsn ve kubh, Şâri'nin emir ve nehyinin mücebi (gereği)dir. Çünkü Şâri' bildirdiğinin aksini söyleyecek olsaydı o şeyin hükmü de değişirdi. Çirkin olan güzel, güzel olan çirkin olurdu. Nitekim nesh âyetleriyle evvelce haram olan birşey helal veya vâcib, vâcib olan birşey de helâl olabilmektedir. (46)

42. el-Âmidî, I/78; el-Gazzâlî, I/58-59; el-Cürcânî, III/146; el-Ensârî, I/33 vd.

43. el-Gazzâlî, I/57; İbn Emîr el-Hâcc, II/91.

44. el-Gazzâlî, I/57-58.

45. el-Âmidî, I/79; et-İeftâzânî, I/173-175; el-Cürcânî, III/148.

46. el-Cürcânî, III/145-146; el-İzmirî, I/277; eş-Şirbînî, I/54-55.

Allahın fiillerine hüsn ve kubh nisbet edilemez. Hüsnü «yâsaklanmayan her iş» şeklinde veya «kemâl» sıfatıyla tanımlarsak Allahın fiillerinin hepsinin güzel olduğu söylenebilir. Fakat hüsn ve kubh, övgü ve kınama ölçüsüyle belirlendiğinde bunların Allahın fiillerine nisbet edilemeyeceği açıktır. Hatta hüsn, «emredilen şey» diye tarif edildiğinde bile Allahın fiilleri için sözkonusu edilemez. (47)

Gerek Mutezîlenin ve gerekse Eş'ariyyenin savunduğu birbirine zıt bu iki görüşün, bilhassa Kelâm ilminin alanına giren bir takım sonuçları vardır. Fakat biz konu Kelâm ilmini ilgilendirdiği için bu yöndeki tartışmaların ayrıntısına girmeyeceğiz.

Özetle ifade etmek gerekirse; eşyada zâtî bir hüsn ve kubh bulunduğunu ileri süren Mutezîle ekolü mensupları, hüsn ve kubhun tespit ve tayininde akla büyük rol vermekle kalmayıp aklın buna göre vereceği karara uymayı da gerekli görmekte, bu ölçüyü sevap ve günahın tahakkuku için yeterli kabul etmektedir. Diğer bir ifade ile, peygamberin daveti kendilerine ulaşmamış insanların, aklın iyi gördüğünü yapmalarının vâcib, kötü gördüğünü yapmalarının ise haram olduğunu, bu yolla ulaşılan bilginin uhrevî mesuliyet için yeterli olacağını ileri sürerek uç bir görüş ortaya koymuştur.

Biraz da Mutezîlenin görüşüne reaksiyon olarak gelişen Eş'ariyye ise, kendilerine dinin daveti ulaşmayan kimselerin herhangi bir işi yapmak veya yapmamakla yükümlü olamayacağını, aklın böyle bir sorumluluk için yeterli olmayıp uhrevî sorumluluk için, mutlaka bir peygamberin davetinin ulaşmış olmasının gerektiğini ileri sürerler. Böylece kendilerine peygamberlerin tebliği ulaşmamış kimseleri akıllarının gereği ile sorumlu olmaktan kurtarıırken, bu arada, eşyadaki hüsn ve kubhun idrakinde aklın rol ve hakimiyetini iyice azalttığı için, yine aşırılıktan uzak olmayan ikinci bir uç görüş ileri sürmüştür.

İşte bu noktada; mutedil, orta ve makul bir yol izleyen Mâturîdiyye üçüncü bir görüşle karşımıza çıkmaktadır.

c - Mâturîdiyye Ekolü

İmam Ebû Mansûr el-Mâturîdî (v. 333/944) ve onun görüşlerini benimseyip geliştiren İslam âlimlerinin oluşturduğu üçüncü

47. et-Teftâzânî, I/173; Eş'ariyyenin ileri sürdüğü gerekçelerin tenkidi için

Kelâm ekolü (tarihi sıra itibariyle), Mâturîdiyyedir. Ancak İmam Mâturîdî'nin görüşleri, Hanefî hukuk ekolünün kurucusu Ebû Hanîfe'nin (v. 150/767) görüşlerinden pek ayrı düşünülmemelidir. Ayrıca, Mâturîdiyye ekolünün de de genelde Hanefî hukukçular tarafından geliştirildiği ve devam ettirildiği göz önünde bulundurulursa, Mâturîdiyye kelâm ekolünün Hanefî hukuk ekolü ile sıkı bir münasebet içinde olduğunu, böylece akla verdikleri önem ve yer itibariyle metod birliğine sahip bu iki kelâm ve fıkıh mezhebinin birbirini tamamladıkları rahatlıkla söylenebilir.

İmam Mâturîdî'ye göre hüsn ve kubh iki noktadan kaynaklanır : insan aklı ve insan tab'ı. Aklın güzel ve çirkin gördüğü şeyler ile tab'ın güzel ve çirkin gördüğü şeyler aynı da olabilir, çelişebilir de. (48) Bir kısım şeylerin güzelliği, bir kısım eşyanın da çirkinliği akıldan bedîhi olarak sabittir. Akıl bunları zarûrî olarak idrak eder, emreder ve yasaklar. Meselâ; nimete şükretmenin, doğruluğun ve adaletin güzelliği, nankörlüğün, zulmün ve yalanın çirkinliği böyledir. (49) Aklın güzel gördüğü durumdan duruma değişmez. (50)

İnsan tab'ına gelince, akıldan biraz farklıdır. Aklın güzel gördüğünü tab' çirkin görülebilir. Allahın iradesi ve yaratması sonucu akıl ile tab' arasında böyle bir değerlendirme tezaadı vardır. Bundan da gâye, insanın, aklını kullanarak imtihanı başarmasıdır. Akla göre güzel ve çirkin olan, durumdan duruma değişmediği halde tab'a göre belirlenen güzel ve çirkin, alışkanlık, terk.. vs gibi haricî sebeplerle değişebilir. (51)

İmam Mâturîdî hüsn ve kubhu, yukardaki ayırma paralel olarak, mahiyeti itibariyle ikiye ayırır: kendilğinden güzel ve çirkin, fiilin sonuçları ve duruma göre güzel ve çirkin. (52)

Bu ayırımlar, gerek Mutezilenin hüsn ve kubhu fiilin zâtı yanısıra sıfat, vecih ve itibarları ile de değerlendiren görüşün karşılması ve gerekse sonraki devir Hanefî usulcülerin hüsn ve kubh

bkz. el-Âmidî, I/179 vd.

48. el-Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed (v. 333/944). Kitâbu't-Tevhîd, Nşr. Fethullah Huleyf, İstanbul 1979 (ofset), s. 170.

49. el-Mâturîdî, Kitâbu't-Tevhîd, s. 178, 181, 217-218.

50. el-Mâturîdî, Kitâbu't-Tevhîd, s. 201, 223-224.

51. el-Mâturîdî, Kitâbu't-Tevhîd, s. 218, 221-224.

52. el-Mâturîdî, Kitâbu't-Tevhîd, s. 201.

konusunu sistemleştirmelerine kaynaklık etmesi itibariyle önemlidir.

İmam Maturîdî, Eş'ariyye ekolünün aksine olarak akla dinden ayrı, müstakil bir önem vermiş, onu, eşyadaki hüsn ve kubhu idrak edici bir değer olarak tanıtmıştır. Nitekim İmam Maturîdî, önemli bir eseri olan Tevilâtu Ehli's-Sünne'de A'râf Suresinin 28. âyetinde geçen «fenalık» kelimesini «kötülükte haddi aşan şey» olarak, 33. âyette geçen «fenalıklar» kelimesini de «dinde ve akılda çirkinliği zâhir olan şey» olarak açıklamış, «münker»i, «akıl ve dînin iyi karşılımadığı şey» olarak tanımlamıştır. (53)

İmam Maturîdî, En'âm Suresinin 56. âyetindeki «De ki, sizin heveslerinize uymayacağım.» âyetini yorumlarken, Hz. Peygamberin heva ve hevese uymadığını, sadece delile vahye (sem') ve aklın güzel gördüğüne uyduğunu» belirtmektedir. (54) Aynı şekilde, İ. Maturîdî «rü'yetullah» meselesiyle ilgili A'râf Suresinin 143. âyetini yorumlarken ve rü'yetullahın imkanına delil getirirken, «Allahı görmeyi aklın ve tab'ın güzel gördüğünü» kaydetmeyi de ihmal etmemektedir. (55)

Aynı zamanda bir Hanefî hukukçusu olan İ. Maturîdî'nin bu yaklaşım tarzı, İslam hukukunun yazılı kaynaklarını yorumlamada akla büyük yer veren Hanefî hukukçuların metodu ile önemli bir benzerlik arzettiğinden, bilhassa Hanefî usulcüler İslam Hukuk Usûlünde «hâkim» ve «şer'î hüküm» konusunu incelerken İmam Maturîdî'den büyük ölçüde yararlanmışlardır. (56) Böylece, usulcülerin de katkısıyla konu giderek sistemleştirilmiş ve neticede Mutezile ve Eş'ariyye ekollerinin aşırılıklarından uzak, daha çok Mutezile görüşüne yakın mutedil ve savunulabilir üçüncü bir görüş ortaya çıkmıştır.

İmam Maturîdî'ye ve onun adıyla anılan Maturîdiyye ekolüne göre, hüsn ve kubh aklidir. Eşyada bizâtihi hüsn ve kubh, fiil-

53. el-Maturîdî, Tevilâtu' Ehli's-Sünne, Kayseri Râşit Efendi Kütüphanesi, Yazma, No:47, v. 182 a, 183 a, 183 b.
54. el-Maturîdî, Tevilâtu Ehli's-Sünne, v. 163 b.
55. el-Maturîdî, Tevilâtu Ehli's-Sünne, v. 197 b.
56. İmam Maturîdî'nin bu konudaki görüşlerinde, mezhep imâmı Ebû Hanîfe ve talebelerinin ne derece etkisinin olduğu hususu önemlidir ve ayrı bir araştırma konusu olabilir.
57. İbn Hümâm, Şerhu'l-Müsâyere, İstanbul 1979 (ofset), II/38; Molla Hüseyin, I/277; el-Ensârî, I/28.

lerde bizâtihi güzellik ve çirkinlik, iyilik ve kötülük vardır. Akıl fiillerdeki özelliklere ve onlarda gördüğü fayda ve zarara bakarak, fiillerin çoğunda hüsn ve kubhu müstakillen idrak edebilir. Allah da bizzat güzel olanı yasaklamaz ve bizzat çirkin olanı emretmez. Bu noktaya kadar Maturîdiyye ekolü, Mutezile ile görüş birliği içindedir. Bazı kaynakların, fiile ait hüsn ve kubhun sübûtu konusunda Hanefilerin aynen Mutezililer gibi düşündüğünü ifade etmesinin (57) anlamı budur. Fakat bu noktadan sonra Maturîdiyye, Mutezileden ayrılır. Maturîdiyyeye göre, aklın güzel gördüğünü emretmek de, aklın çirkin gördüğünü yasaklamak da Allaha vâcib değildir, fakat münâsibtir. Diğer bir anlatımla, Allahın mükelleflerin fiili hakkındaki hükmünün, akıllarımızın bu fiilde idrak ettiği güzellik ve çirkinliğe göre olması şart değildir. Fiilin hüsn ve kubhla vasıflandırılması, Allahın da buna uymasını gerektirmez. (58) Böyle olunca, sırf aklın ulaşacağı hüsn ve kubh ile teklif olmaz, sevap veya günah terettüp etmez. Mükelleflerin sevap ve günahla muhatap tutulması, ancak Şâri'nin bildirmesinden, yani peygamberlerin tebliğinden sonra mümkün olur. (59)

Ancak, Maturîdiyye bu hükmünden Allaha imanı hariç tutmaktadır. İman, yani Yüce Allahın varlığını ve birliğini tanıma, aklın bedîhi olarak kavrayacağı bir durumdur. Bunun için de, peygamberlerin tebliği ulaşmasa da kişi Allaha imandan sorumludur. Hatta İman Maturîdi, bulûğ çağına ermemiş akıl sahibi mümeyiz küçüğün dahi, dinin hükümleri açısından olmasa bile Allahı tanıma ve bilme açısından sorumlu olacağını söylemiştir. Bu aynı zamanda Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'un (v.182/798) görüşüdür. (60) Bu konuda mevcut âyet ve hadisler de yukardaki fikri destekler bir yoruma tâbi tutulmaktadır. (61) Şu var ki, peygamberin daveti ulaşmayan kimselerin akılla Allahı tanımaktan sorum-

58. İbn Emir el-Hâcc, II/91.

59. Hüsn ve kubh konusunda Eş'ariyye ve Maturîdiyye arasındaki tartışma ve tarafların delilleri hk. bkz. el-İzmirî, I/278 vd.

60. İbn Emir el-Hâcc, II/89-90; el-İzmirî, I/278.

61. Örnek kabilinden zikretmek gerekirse; İsrâ Suresinin 15. âyetindeki «Biz, peygamber göndermedikçe kimseye azap etmeyiz.» ifadesinde geçen «peygamber»i «akıl» ile açıklamış, âyetin hükmünü «akıl ile bilinemeyecek (sem'i) konularda azap etmeyiz» veya «dünyevî azap etmeyiz» şeklinde yorumlamışlardır. Aynı şekilde, «bulûğa erinceye kadar çocuktan mesuliyetin kaldırıldığını» bildiren hadisi de (Ebû Dâvud, IV/559, hadis no:4402) «bulûğa ermeyen çocuğun dinin ahkâmından (şerâyi') sorumlu olmayacağı» şeklinde yorumlamışlardır. (Bkz. İbn Emir el-Hâcc, II/90, el-İzmirî, I/278-279.)

lu olacakları hususu, bütün Hanefilerce benimsenmiş olmayıp Buhâralı Hanefiler, zâtî hüsn ve kubhu kabul etmekle birlikte Eş'ariyye ekolü gibi düşünmekte, bu kimselerin mesul olmayacaklarını ileri sürmektedir. (62)

Mâturidiyye ekolüne mensup Hanefî usulcülerin hüsn ve kubh konusunda tasnifleri şöylece özetlenebilir: Hüsn ve kubh kendi aralarında ikiye ayrılır :

a) Kendindeki bir mana sebebiyle güzel ve çirkin; (zâtî hüsn ve kubh); İman ve adaletin güzelliği, zulüm, zina ve katlin çirkinliği gibi. Hangi dine mensup olursa olsun, hatta hiçbir dîni bulunmasın, bütün akıl sahipleri adaletin güzel, zulmün çirkin olduğunda müttefiktir. Akıl bunların zatını idrak etmeseydi böyle bir sonuç alınamazdı.

b) Hâricî bir mana sebebiyle güzel ve çirkin. Akıl bazen bir şeyin güzel veya çirkin olduğunu hâricî durumdan, o şeyin vasfından ve içinde bulunduğu şartlarından çıkarır ve öyle idrak eder. Cihâdın güzelliği, miktarı veya özelliği bilinmeyen malın satışının çirkinliği böyledir. Her iki gurup hüsn ve kubhun kendi içinde alt ayrımları vardır .(63) Bu tür ayrımların İslam hukuku açısından önemi ise, hüsn ve kubhun fiilin hukûki sonuçlarına tesirinin her grupta farklı farklı olmasıdır .

Bu arada şunu da ilave edelim ki, Hanefilerin şer'î deliller arasında «istihsan»a çokca başvurmuş olmaları, hüküm çıkarmada akli ve aklın güzel gördüğünü bir değer olarak kabul etmelerinden kaynaklanır.

Gerçekten de, Mâturidiyye ekolünün yukarda özetlemeye çalıştığımız bu görüşü tercihe şayan bir görüştür. Kur'anda Allahın iyi ve güzel olanı emrettiğini, kötü ve çirkin olanı da yasakladığını gösteren, emir ve yasaktan önce güzellik ve çirkinliğin bulunduğu işaret eden pek çok âyet vardır. Şâri'nin adaleti, iyiliği, başkalarına yardım etmeyi emredip taşkın kötülükleri ve hayasızlığı

62. İbn Hümâm et-Tahrîr, II/90.

63. eş-Şâsî, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed (v. 320/932), Usûlu's-Şâsî, Nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî Beyrut, 1982, s. 142-143; es-Serahsî, Muhammed b. Ahmed (v. 483/1090), Usûlu's-Serahsî, Nşr. Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1973, I/60 vd.; Abdulazîz el-Buhârî, I/184 vd.; Sadruşşerîa, I/191 vd.; İbn Abdîşşekûr, I/51-52.

yasaklaması, temiz şeyleri helal kılıp murdar olanları haram kılması, bütün bu güzel yahut çirkin vasıfların dînin hükmü açıklanmadan önce de bu fiillerde mevcut olduğunu göstermektedir. Akıl zarûrî olarak bazı şeylerin güzel ve iyi, bazı şeylerin de çirkin ve kötü olduğunu idrak edebilir. Zaten akılda böyle müsait bir zemin olmasa, peygamberlerin tebliğinin benimsenmesi ve bu zeminde filizlenmesi mümkün olmazdı.

Hüsn ve kubh etrafında odaklanan bu tartışmanın, İslam Hukuk Usûlü ile ilgili bir başka tartışmayı da beraberinde getirdiğini biliyoruz. O da, aklın şer'î hükmün kaynağı olup olamayacağı meselesidir. Hakkında şer'î (dîni) hüküm bulunmayan konuda akıl hüküm kaynağı olabilir mi? Bu soruya verilen cevaplar farklı farklıdır. Mutezîleye göre, bir meselede akıl hüsnü idrak etmişse o vâcib, kubhu idrak etmişse o haramdır. Çünkü Allahın hükmünün de esası fiillerdeki güzellik ve çirkinliktir. Herhangi bir meselenin hükmü Şâr'i tarafından açıklanmışsa, bizim fiildeki güzellik ve çirkinliği araştırarak akıl yoluyla bir hükme ulaşmamız gerekir. Bu itibarla, akıl müstakil bir hüküm kaynağıdır.

Mâturîdiyye ekolü de dâhil, Ehli Sünnet âlimleri, hükmün yalnız Allaha ait olduğunu bildiren âyetler (64) karşısında akla «hâkim» vasfını vermekten kaçınmışlar, akılı sadece idrak ve keşf edici olarak vasıflamayı tercih etmişlerdir. (65) Ehli Sünnetin orînak görüşüne göre, Şâri Allah'tır, hüküm de Allaha aittir. Akıl hükümlerin müstakil kaynağı olamaz, belki vasıtası olur. Hakkında Şâri'nin hükmü bulunmayan konularda kıyas, istihsan, maslahat gibi delillerle verilen hükümler de esasında naslara, yani Şâri'nin bildirdiği hükümlere râcîdir. Bu anlayış tarzını, «Hükümler ancak nassdan alınır veya nassa hamledilir. Müslümanın karşılaştığı her olay hakkında ya nassın bağlayıcı bir hükmü ya da delâleti bulunur» görüşünü savunan İmam Şâfiî'de (v. 204/819) de, (66) veya hükümlerin nassa hamlini oldukça geniş tutan ve birçok akli delili de bu çerçevede mütâlaa eden çoğunluk usulcülerde de görüyoruz. Konu bu açıdan ele alındığında bütün kaynakları Kur'ana ircâ eden usulcülere hak vermek mümkündür.

64. K. Kerîm, el-En'âm, 6/57, 63, Yûsuf, 12/40, 67.

65. Bazı Hanefîlerin akli, «hüsn ve kubhu mûcib» olarak tanımladıkları rivayeti de vardır. Bkz. el-İzmirî, I/278.

66. eş-Şâfiî, Muhammed b. İdrîs (v. 204/819), er-Risâle, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Kâhîre 1979, s. 477, 512; Ayrıca bkz. Ebû Zehre, Muhammed, Usûlu'l-Fıkh, (Trc. Abdulkâdir Şener, İslam Hukuku Metodolojisi, Ankara 1973,) s. 84.

Burada şöyle bir soru akla gelmekte: Hükümün ancak Allaha ait olduğunu bildiren bu âyetler, aklın müstakil bir hüküm kaynağı olmasına, daha doğrusu böyle bir vasıflamaya engel midir? İmam Mâtürîdî'nin bu âyetlerde sözkonusu edilen «hükümün ancak Allaha ait olması»nı, «ulûhiyyet, rubûbiyyet ve ibâdetle hükümün sadece Allaha ait olması» şeklinde veya «yaratma hususunda hükümün Allaha ait olması» şeklinde yorumladığını da (67) bu arada belirtmek isteriz.

Kanaatimizce, aklın hâkim veya hüküm kaynağı' olup olamayacağı yönünde gelişen tartışma, genelde bir terminoloji tartışması çerçevesinde kalmış, çok ciddi sonuçlarının bulunmasına rağmen, ilk devir İslam hukukçularının hüküm çıkarmada gösterdikleri müsamaha sebebiyle olacak, sonuçta ciddi farklılıklar doğurmamıştır. Taraflar, farklı metod ve usuller içinde de olsa aynı veya benzer sonuçlara ulaşabilmişlerdir. Bu itibarla, bütün kaynakların Kur'ana ircâ edilebileceği hükümünün doğruluğu yansırı İslamın akli müstakil bir değer kabul ettiği, birçok konuyu akla, insanların yarar ve ihtiyaçlarının hakemliğine terkettiği hükmü de doğrudur. Birçok âyette akli muhakeme teşvik edilmekte, vahiy olmadan da akli istidlâlin mümkün ve doğru olabileceğine örnekler verilmektedir. (68) O halde başarının ve sığınmanın kaynağı, akıl ile nakil arasında kurulacak dengede gösterilen titizlik ve katılıktır.

67. el-Mâtürîdî, Tevîlâtü Ehli's-Sünne, v. 276 a.

68. Meselâ; En'âm Suresi 74. âyette, Hz. İbrâhîm'in peygamberlik öncesi akli muhakeme ve istidlâle toplumunun yanlışlıklarını tespit ettiği ve eleştirdiği, devamındaki âyetlerde de yine bu yolla Allahın varlığını tanıdığı bildirilmektedir.